

מתעסק

החילוק בין מתעסק – לשוגג

ובין מתעסק ושוגג – לאינו מתכוין ומלאכה שאינה צריכה לגופה

בטעות 'מתעסק' לעומת 'שוגג' יש לברר. א. אלו טעויות מוגדרות 'שוגג' ואלו טעויות מוגדרות 'מתעסק'. ב. מדוע שינוי בטעות גורם שינוי בדין. ג. מה השינוי של 'דפוס המעשה' בין המעשה הנולד מחמת טעות השוגג ובין המעשה הנולד מחמת טעות המתעסק. ד. מדוע מיני טעות השוגג מביא את דפוס המעשה המסוים העולה מן השגגה (כפי מה שנענה על שאלה ג') ואילו טעות המתעסק מביא את דפוס המעשה המסוים העולה למתעסק (כפי מה שנענה על שאלה ג'). ה. מדוע דפוס המעשה הנולד מטעות השוגג זה דבר שיותר ראוי לחייב עליו מאשר על דפוס המעשה הנולד ממתעסק. נרד לפרט ולהרחיב בדברים. בתחילה נרחיב בחלק של 'מה צריך לברר', ואחר כך נסיף עוד שאלות שיש בהם תועלת להעמיק חקר ועיון בשורש העניין.

החילוק בין אינו מתכוין ומלאכה שאצל"ג ובין שוגג ומתעסק

א) כאשר אנו מעמידים את המתעסק והשוגג לעומת דבר שאינו מתכוין ומלאכה שאינה צריכה לגופה ואנו מתבוננים במקרים הרבים של מתעסק שהבאנו בסימן - החילוק מאוד ניכר כמו שחילקו הגרעק"א (סוף המערכה הנדפסת ביומא ל"ד ס"ק י"ח) והמרכה"מ (פ"א משבת סוף ה"א) והערול"נ (כריתות כ' ע"א לרש"י ד"ה מ"ט) וכן הביאו מספר דברי ירמיהו על הרמב"ם (שבת פ"א) שמתעסק ושוגג מדבר על מקרים שהיתה בהם טעות או בלבול או אפילו חוסר שימת לב.¹ משא"כ דשא"מ ומלאכה שאצל"ג הם מקרים שהכל גלוי וידוע מה יקרה ומה עלול לקרות, וכל הנידון בהם זה רק על הסיבה 'למה' המעשה נעשה, או 'מה' שם המעשה שנעשה 'ומה' שם העושה שעשה. ועיין קו"ש ח"ב כ"ג ג'.²

¹ והוא המונח בדברי רש"י פסחים ל"ג ע"א ד"ה תאמר, ובדברי ר"ח שם, שמתעסק זה סוג של שגגה. וזה במה שכתב דבמעילה - כאשר חייבה תורה את השוגג היא לא הזכירה צמצום לומר שאינה מחייבת את 'כל' השוגגים, בזה עדיין החיוב מוטל על 'כל' השוגגים, ואף המתעסק בכללם, ש"מ שמתעסק אף הוא שוגג, אלא שהוא מין נפרד ממיני השוגג.

² ועל פי זה כאשר אמר הרמב"ם 'מתעסק' על חותך עור ללא כוונה למידה מסוימת (שבת פ"א ה"ז), ולענין אנסהו גוים לאכול מצה (ח"מ פ"ו ה"ג), ולענין התוקע להתלמד - אם יודע מהו הקול שיצא לו דרך לימודו (שופר פ"ב ה"ד), ובענין ק"ל הנחלב שלא לכוונת שתיה (טומאת אוכלין פ"י ה"ד), לא התכוין הרמב"ם למתעסק המתמעט בחטאת מתיבת 'בה' או למתמעט בשבת ממלאכת מחשבת. שבכל הדברים הללו אין טעות ובלבול כלל.

אלא כוונתו לבחינת דבר שאינו מתכוין, שכוונת המעשה וסיבת עשייתו מעמידה אותו על תוכן שונה ותואר אחר מהתואר הנצרך באותו מקום, ובדומה לפירוש תוס' שבת ע"ה ע"א (ד"ה מתעסק) לבאר את תיבת 'מתעסק' הנזכרת שם בגמרא. [ויד"ל המ"מ בהלכות שופר (שם) "ודע שלדברי האומר מצות צריכות כוונה, מתעסק קרוי כל זמן שאינו מתכוין לתקוע תקיעה של מצוה, ולדברי האומר אין צריכות כוונה מתעסק קרוי כל שאינו מתכוין לתקוע תקיעה ראויה"].

ומה שסמך הרמב"ם כמה פעמים את 'המשחק' למתעסק, אינו לומר לך שמתעסק הוא 'יודע' דומיא דמשחק שהוא יודע. דכוונתו 'משחק' אינה שעושה את העבירה בידועין לשם שחוק, אלא כמשי"כ ערוך השלחן (יו"ד פ"ה סעיף ל"ט) שהמכוון הוא למתעסק לשם משחק, וללא כוונה נעשה על ידו מעשה העבירה. וכבחינת הירושלמי בפרק הזורק ה"ו. [ודברי הירושלמי משתמשים בשוגג שאמרו בגמרא (נדה י"ג ע"ב) על 'דרך אברים' שזה אחד מהדברים המכונים 'משחק']. ועיין קיבוץ רחב בקובץ מפרשים החדש עמ"ס כריתות (רוזמן) הוספות סימן י"א ענף ג'.

הרב אליעזר הכהן בן פורת

החילוק בין שוגג ובין מתעסק

ב) על החילוק בין שוגג למתעסק עמדו תוס' בכריתות י"ט ע"ב ד"ה דהא. וכאשר נבא להתבונן להבין בדבריהם מה החילוק הפנימי בטעויות של 'השוגג' לעומת 'המתעסק', איזו טעות קובעת בחינת 'שוגג' ואיזו טעות קובעת בחינת 'מתעסק', נראה כי הקו המפריד בין המקרים הוא חילוק בין 'טועה בדין' ובפרטים הנראים כחלק מהדין - שזה נקרא 'שוגג'. לעומת הטועה ומשתבש בפרטים של 'בנין המעשה' בעולם המציאות בצורת המעשה ותהלוכות עניינו - שזה 'מתעסק'.

אמנם חילוק זה אינו מחלק אלא את 'תבנית' ההלכות, אך עדיין צריך להוסיף מה חילוק 'גדרי' ההלכות, מה הגדר הממצה את תוכן המעשה שוגג, ומה הגדר הממצה את תוכן המעשה מתעסק.

ויותר צריך להבין מדוע טעות בבנין המעשה היא יותר סיבה להקל מאשר טעות בדין, והרי הן השוגג והן המתעסק הם 'טעות', ובשניהם האדם הנוזהר ונשמר היה יכול להשמר מהטעות במידה דומה, וכיון שעונשו של שוגג בא מחמת התביעה למניעת השגגה, א"כ תימה מדוע כאשר טעה האדם בדין הוא צריך כפרה יותר גדולה מאשר הטועה ושוגג בבנין המעשה.

ובשביל לאחוז בגדרי ההלכה ורוח נשמתה נקדים עוד כמה דברים שיש לעיין בהם. א. תחילה נציג את השאלה שעמדנו בה בנוסח נוסף. הנה כאשר הבאנו בהערה א' פירשו הראשונים דכאשר אמרה תורה 'שגגה' סתם, תיבה זו כוללת בכללה גם את 'המתעסק', שמעשה הבא דרך מתעסק אף הוא נקרא 'שוגג', ולכך במעילה גם המתעסק נקרא שוגג, ורק במקום שצמצמה תורה לומר שאינה מחייבת את 'כל' השגגות, בזה באה הסברה וצמצמה לך לומר שחלק השגגה שיצא מן הכלל הוא שגגת מתעסק.

והכרעה זו שהמתעסק הוא הפרט החולק רשות לעצמו לצאת מחיובי שגגה לעמוד על פטור מתעסק זו הכרעה העולה מהסברה הצרופה, שכאשר אנו עומדים בפני צורך לצמצם את השגגה שחייבה בה תורה, ולומר איזו שגגה אינה חייבת בקרבן, בזה הסברה היא זו שמכריעה איזה פרט בשגגה יותר ראוי לפטור, והוא הפרט המתמעט כאשר ישנו מיעוט.

וא"כ נמצא שילפוטא זו הפוטרת את המתעסק מקרבן בנויה על הסברה המוקדמת הרואה במתעסק 'מין שוגג' שהתביעה עליו יותר קלה מסתם שוגג. וכיון שסברה היא מעתה כל אחד מבין את גודל המצוה לברר ולבאר את הסברה אחר שראוי לה לשמש כבריח תיכון בכל הסוגיא, מדוע ובמה שגגת המתעסק נקראת שגגה יותר עדיפה ויותר ראוייה לפטור משגגה סתם.

ב. עוד יש לעיין מהקוטב השני של ההלכה - אליבא דר"ש. דהנה ר"ש פטר בכל התורה את כל העושה איסור באינו מתכוין מסברה בעלמא, ולמדנו בסימן - מדברי המפרשים דבנין הסברה שלא אסרה תורה אלא את החלות שם בעל עבירה שחלה על הגברא על ידי העבירה, וכיון שהעושה באינו מתכוין לא מקבל תואר גברא על שם העבירה, דאינו נעשה גברא ששמו 'מכבה את אש המערכה' לכך הוא מותר. נמצא דלשיטת רבי שמעון מילתא דסברה היא שהעדר הכוונה מביא לניתוק בין העושה ובין המעשה.

מאידך גיסא כאשר אנו באים לדין 'מתעסק' - אשר גם בו העושה אינו מתכוין למעשה, בזה אנו אומרים שהשוגג ומתכוין לחתוך תלוש - וחושב שהוא חותך תלוש, ובאמת חתך מחובר, הוא פטור רק מילפוטא דאשר חטא 'בה', אבל אם על פי הסברה לחוד היה בו חיוב קרבן.

והיא תימה מה חומרתו של מי שאינו מתכוין לאיסור מחמת שהוא חושב שכעת הוא חותך תלוש - ובאמת חתך מחובר, שהוא פטור רק מילפוטא - אע"פ שלא התכוין לקצירה. מהמכבה את אש המערכה על ידי זילוף יין, שהוא נפטר לר"ש מסברה מחמת שאינו מתכוין לחלק של העבירה. וכי איזו חומרא יש במה שסיבת כוונתו להיתר נובעת מחמת טעות, שלכך הוא חייב יותר ממי שכוונתו להיתר באה ככוונה לחלק היתר שבמעשה - על אף ידיעתו שיש גם חלק איסור במעשה. (ועיין אבני נזר

הרב אליעזר הכהן בן פורת

או"ח ר"נ והילך, ומה שהשתדל במשנת ר"א שבת י"א סק"ה).³

ג. בדומה לזה יש לעורר גם בדברי תוס' בסנהדרין (פ"ה ע"ב ד"ה ור"ש) לענין מתעסק המתמעט ממלאכת מחשבת, דכתבו שאם לימדה תורה במלאכת מחשבת לפטור מתעסק, כ"ש שאינו מתכוין יפטר, וגם רבי יהודה המחייב בכל התורה באינו מתכוין יודה לפטור בשבת, דאינו מתכוין יותר רחוק מהגדרת מלאכת מחשבת מאשר מתעסק המתמעט ממלאכת מחשבת. גם כאן אנו רואים את ההשקפה הפשוטה שהיודע את מעשיו - ואינו מתכוין לחלק המלאכה שבהם, הוא יותר רחוק מהחיוב מאשר מי שעלתה לו מלאכה אחרת שלא חשב ולא התכוין לה. והיא תימה.

ד. ועל זאת יש לעיין מצד שלישי במה שכבר עורר הגרעק"א (דרו"ח יומא ל"ד ע"ב ס"ק י"ח) על דברי תוס' אלו דק"ו זה יש עליו פירכא, שהרי בכל התורה התמעט המתעסק ונפטר מחמת שגגתו זו גם לרבי יהודה המחייב באינו מתכוין, ולא יליף רבי יהודה לפטור את אינו מתכוין בק"ו ממתעסק שפטרותו תורה. ש"מ מרבי יהודה דלא כסברת התוס' אלא המתעסק יותר קל להפטר מאינו מתכוין.⁴ ומעתה נוסף לנו על מה שתמהנו שגם נמצאו הדברים מדומעים, דלבד מחובת העיון בעיקר הסברא עוד יש לנו לבאר מדוע לענין פטור 'מתעסק דמלאכת מחשבת' 'אינו מתכוין' קל מינה ונפטר בק"ו, ואילו לגבי פטור 'מתעסק דכל התורה' 'אינו מתכוין' לשיטת רבי יהודה יותר חמור - וחיביין עליו. (וכבר השתדל בזה בכרכ"ש כתובות י"ב ב.) והדבר צ"ת.

ה. עוד יש לעיין במה שאמרו (סנהדרין ס"ב ע"ב, כריתות י"ט ע"ב) דהמתעסק בחלבים ועריות חייב - שכן נהנה. דחידוש זה אינו מן המקרא אלא הוא מילתא דסברא, שבאה הסברא לצמצם ולהגביל את הילפותא לפטור את המתעסק, ולומר לך דאע"פ שגזירת הכתוב שהמתעסק פטור, מ"מ מתעסק בחלבים ועריות הסברא מלמדת שהוא אינו מונח בכלל הילפותא.⁵

---

³ ואין לפרש דשאני אינו מתכוין שהוא מדבר רק במקום שיש בו חלק 'עיקר' במעשה וחלק 'טפל', וההיתר נוהג רק כאשר האיסור הוא הטפל שבזה הכוונה באה לנתק את הטפל מן העיקר.

שכבר הראנו לדעת בסימן - קו התפר, מקרים רבים שנוהג בהם היתר אינו מתכוין על אף שאין במעשה חלקים נפרדים של עיקר וטפל.

אמנם זאת היה אפשר לדחוק ולצמצם דקרא כי אתא לפטור מתעסק רק בגוונא דפס"ר - במקרים שאינו מתכוין חייב בפס"ר (עיין סימן - פס"ר).

⁴ וקושיא זו אינה לשיטתו הידועה בשו"ת סימן ח'. דאם כדבריו שם מתעסק דכל התורה זה רק פטור מסוים מחטאת, אבל איסורא איכא, ואינו דומה למתעסק דשבת הנפטר ממלאכת מחשבת שאין בו איסור כלל, ועפ"ז אע"פ שבשבת ילפינן היתר אינו מתכוין בק"ו ממתעסק, בכה"ת אין מה ללמוד כיון שגם מתעסק עצמו רק פטור אבל אסור.

⁵ וענין זה נזכר בתלמודים במקרה של חלבים ועריות, שזוהי איסור 'אכילה' 'וביאה' ואף החלק של ההנאה זה הנאת 'אכילה' 'וביאה'.

ושו"ט המפרשים ללמוד מדברי הגמרא והראשונים מה הדין בשאר איסורים, הן במקרה שהחלק של ההנאה הוא מעצמו של איסור אלא שזו הנאה ממין אחר, כמו סיכה באיסורי הנאה, והן באיסורים שההנאה מהאיסור אינה מגוף האיסור, אלא היא דבר מקרי, אך בפועל האיסור גרם הנאה.

והוכיחו מכמה הלכות 'באינו מתכוין' שדין 'מתעסק' בהנאה חייב זה דוקא בהנאת אכילה וביאה. כגון מהסוגיא בפסחים (כ"ה - כ"ו) דנהנה בפס"ר ולא אפשר ולא מכויין, דמותר אע"פ שנהנה. וכן מדברי הר"ן (חולין פג"ה צ"ג ע"א) שהיתר ריחא באינו מתכוין תלוי אם ריחא כאכילה והנאת אכילה אסורה גם באינו מתכוין, או ריחא לאו כאכילה והנאה זו מותרת. וכן הוא במאירי סנהדרין ס"ב ע"ב. ואף הוכיחו מדין מתעסק גופא, ממה שאמרו בגמרא (פסחים ל"ג ע"א) על סך בשמן קודש ומתחמם

הרב אליעזר הכהן בן פורת

ודבר תימה הוא זה, שהרי מחודש הפטור בילפוטא מתעסק הוא שהתביעה הקיימת על המתעסק אינה כל כך חמורה להעניש מחמתה, דזיקת המתעסק למעשיו היא זיקה גרועה לכך אחריותו פחותה. וכאשר זו היא מידת הילפוטא, כלפי חלק זה מה בין הנהנה לאשר אינו נהנה, וכי מי שעל ידי התעסקותו בטעות עשה עבירה שיש בה הנאה התביעה עליו יותר גדולה מאשר מי שלא נהנה, ומה סברא היא להוציא את הנהנה מהילפוטא הפוטרת על מעשה טעות ולחייבו.⁶

נמצאנו משתדלים לברר. א. מה הסברא ששגגת מתעסק יותר ראויה לפטור משוגג דעלמא. ב. לרבי שמעון מדוע אינו מתכוין מותר מסברא, והעושה מחסרון ידיעה אינו פטור אלא מילפוטא. ג. מדוע אינו מתכוין רחוק ממלאכת מחשבת יותר מאשר המתעסק. ד. מדוע לדעת רבי יהודה פטור מתעסק דמלאכת מחשבת זה יותר חידוש מפטור אינו מתכוין. ואילו מתעסק דכל התורה פטור יותר פשוט מאינו מתכוין. ה. כאשר פטור מתעסק נולד מילפוטא, כיצד סברת 'נהנה' מגבילה את הפטור דוקא למקום שאין הנאה.

דברי המפרשים שמתעסק – כנעשה מאליו

ג) ורגילים הלומדים להשתדל בדבר על פי הנוסח הנזכר באתון דאורייתא (כ"ד) ובקו"ש (כ"ג סק"ו) דבמתעסק גלי קרא שאינו נידון כמעשה דידיה, אלא כאילו כנעשה מאליו ולא על ידי אדם.⁷ שמעשה הנולד מחמת טעות בבנין המעשה הוא מנותק מהעושה וכאילו לא הוא עשאו אלא נעשה מאליו. ובמידה זו קבועה נקודת החילוק בדין ובסברא בין השוגג ובין המתעסק, שכאשר הטעות היא בבנין המעשה יש לראות בכך ניתוק בין העושה ובין המעשה, אבל כאשר הטעות היא בדין אין בכך עילה לראות איזה ניתוק בין העושה ובין המעשה. [ובברכ"ש כתובות י' סק"א משמיה דהגר"ח, ובקה"י שבת ל"ה פירשו באופן נוסף].

ודברים אלו נאמרו ברמיזה לחכמים בעלי מדע, אך לדידן החתום והנעלם עדיין מרובה על הנגלה וצריך ביאור לביאורם

בגיזי עולה, דיש בו חיוב מעליה רק מחמת שחידשה תורה לחייב מעילה גם במתעסק. ש"מ שבדיני מתעסק שבכל התורה היה פטור אע"פ שחיובו בא על הנאת גופו.

אמנם מאידך בתירוץ הראשון של תוס' בסנהדרין (ס"ב ע"ב ד"ה להגביה) נראה שחיוב נהנה במקום מתעסק נוהג בכל הנאה ובכל איסורי תורה, דפירשו שלולי המיעוט המיוחד שנוסף להפקיע 'מתעסק' ממלאכות שבת במה שאמרו 'מלאכת מחשבת', היה הדין שהמתעסק במלאכת שבת ונהנה יהיה חייב 'שכן נהנה'. ש"מ כל הנאה בכל איסור נותן דין 'שכן נהנה' לחייב במתעסק, ועמדנו בדבר בסימן - שכן נהנה.

⁶ והשאלה קיימת באותה מידה בין לשיטת התירוץ הראשון בתוס' בסנהדרין שחיוב נהנה מחייב בכל עבירה שנתנה הנאה אפילו במקרה. ובין לשיטת שאר ראשונים (שהיא כסתימת הסוגיא בפסחים על חובת המתעסק במעילה) שהסברא קיימת דוקא בהנאת עוון חלבים ועריות.

⁷ וז"ל האתון דאורייתא "כשאסרה תורה מעשה בעלמא אז כשאינו מתכוין נחשב שלא עשה אדם את המעשה כלל, ורק כנעשה מאליו נחשב, אבל לא כעשאו אדם, דמה שאברי האדם עושים בלי כוונתו איננו מתיחס למעשהו כלל וכמובן לכל בעל שכל צח" וכו'.

והנה בפשוטו שיטה זו אינה עולה בקנה אחד עם מש"כ הגרעק"א (שו"ת קמא ח') דאיסורא מיהא איכא במתעסק דכה"ת, דאם הוא כנעשה מאילו, א"כ אין סיבה לראות זאת כפעולת איסור כלל.

אמנם למה שאנו עתידים להרחיב ולבאר בדבר נבין שיש לזה קיום גם לשיטת הגרעק"א, דשם העושה נמחק, אבל שם המעשה עדיין קיים וזה כבר סיבת איסור.

הרב אליעזר הכהן בן פורת

והרחבה לדבריהם, שהרי בכל דיני המשפט גם מעשה הנולד כמתעסק מחייב את הגברא על כל תולדותיו, וחובת גלות תוכיב שהיא פעולת מתעסק ומ"מ ההורג מוגדר 'רוצח בשוגג', ואם הפעולה לא נקראת 'מעשיו' למה נקרא לו רוצח ועל מה נחייב אותו גלות.

ואם תבא לחלק בין דברים שעיקרם איסור מעשה ובין דברים שעיקרם תוצאה, דגוה"כ הפוטרת את המתעסק מלמדת שהמעשה עצמו לא מעשה ידיה, אך התוצאה היא כן תוצאה ידיה. דבר זה כל כולו הוא בתר איפכא בתוך עצמו, דהתוצאה שהיא 'תולדת' המעשה היא מתייחסת לעושה ואילו המעשה עצמו שהוא 'האב' של התוצאה הוא לא מתייחס לעושה. והוא מפליא כל לב כיצד יתכן שדבר שזיקתו לעושה עומדת במידה הגורמת להגדיר את התוצאה 'מעשיו', אינה מועילה להגדיר את המעשה עצמו 'מעשיו'.

לכך יש לנו להוסיף חקר ולהשתדל עד אשר גם אנו נזכה לראות את אותה נקודה מאירה המונחת גלומה בתוך דבריהם, ונזכה גם אנו לאורה של סוגיא.

‘סיבת המעשה’ שם המעשה ‘שם העושה’

ד) הרגילות היא שכל 'טעות' בסיבת העשיה גורמת שינוי רק בחלק של 'למה' הדבר נעשה, אבל אין לדבר כל השלכה על החלק של 'מה' המעשה שנעשה או על החלק של 'שם העושה' במעשה שנעשה, ומשום כך הדעת אינה רואה בכל טעות אלא סיבה לדון על הגברא עד כמה הוא 'נתבע' על העשיה, ועד כמה ראוי הוא לעונש או כפרה על תביעה זו שהוא נתבע להיות 'זהיר במעשיו' הראשונים.

אך המתבונן יראה כי דבר זה נכון רק כלפי החלק של 'מה המעשה' שנעשה דהיינו מה 'שם המעשה'⁸, שכלפי זה השגה והטעות אינם מהוים סיבה לשנות את שם עצמו של מעשה. אבל כלפי החלק של 'שם העושה' יראה המעיין מקום נכבד לומר שהטעות יכולה לגרום לאיבוד שם העושה.

דכאשר הזכרנו פעמים הרבה בכל פעולה יש. א. 'למה' המעשה נעשה. ב. 'מה' 'שם המעשה' שנעשה. ג. מה 'שם העושה' שנקבע בו הגברא מחמת המעשה. והכרעת שמות אלו באה על פי מבחן נפרד לכל פרט, והשלכת כל פרט על תמונת חבירו, בצירוף התמונה הכללית המצרפת את כל הפרטים והנסיבות.⁹

נמצא כי בכל מעשה אשר יעשה הקומה הראשונה העומדת למבחן היא 'למה' המעשה נעשה. והקומה השניה היא מה 'שם המעשה' שנעשה. ועל גבי זה באה הקומה השלישית לבחון ולהחליט מה השם שנתפס בו הגברא מחמת אותו מעשה.

ובמבחן זה יכולים הדברים לעמוד בכמה צורות. יתכן כי סיבת העשיה תחדש הן על שם המעשה והן בתואר העושה. ומאידך גיסא יתכן שלא יהיה בסיבת העשיה כח לשנות כלל לא את שם המעשה ולא להחיל שם על העושה. ויתכן שיעמוד הדבר על הממוצע, שישתנה שם המעשה, אך לא יתחדש עי"ז תואר על העושה. או לאידך גיסא שסיבת המעשה תחדש שם על העושה אך לא יהיה בה בכדי לשנות את שם המעשה.¹⁰

⁸ וגם כלפי חלק זה של 'שם המעשה' הדבר אינו נכון אלא למחצה, וכדלהלן בע"ה.

⁹ והבאנו בסימן - קו התפר, דוגמא להמחיש את הדברים מהחילוק בין הצובע כותל על מנת למחוק את הכתב, ובין הצובע ניר קטן על מנת למחוק את הכתב. עי"ש.

¹⁰ אמנם יתכן שעצם שינוי תואר העושה מחמת סיבת המעשה, זה יחזור ויוליד שינוי גם בשם המעשה, וכמו שהזכרנו בסימן - לא אפשר הערה ג' ובסימן -- פס"ר הערה ז'.

הרב אליעזר הכהן בן פורת

ועל פי חילוקי המידות הללו למדנו להשכיל (בסימן - קו התפר) בתבנית החילוק בין מלאכה שאינה צריכה לגופה ובין דבר שאינו מתכוין, שמלאכה שאצל"ג זו פעולה שהשינוי מעיקר המלאכה אינו אלא בסיבת העשיה, אבל אינו גורם שנוי בשם עצמו של מעשה או בשם עצמו של עושה. משא"כ דבר שאינו מתכוין הוא דבר שהשינוי בסיבת העשיה גרם לכך שנראה שינוי הן בחלק של 'שם המעשה' והן בחלק של 'שם העושה', שהמנסך יין ע"ג מערכה, כיון שסיבת עשייתו היתה לניסוך ולא כיבוי, ממילא שם המעשה הוא מעשה ניסוך ולא מעשה כיבוי, וממילא שם הגברא הוא 'מנסך' ולא נתפס בו תואר גברא של 'מכבה' אש המערכה'.

וכיון שסברת רבי שמעון להתיר דבר שאינו מתכוין בכל התורה היא הסברא שהתורה באה להרחיק את האדם שלא יהיה בשם 'עושה' של העבירה, שלא יקבל תואר של 'מכבה' אש המערכה', לכך כל העושה באינו מתכוין שאינו נתפס בתואר זה אינו בכלל האיסור.

מידת המעשה והעושה ושמותיהם, בשוגג, ובמתעסק

(ה) וכאשר נבוא על פי הקדמה זו לבחון כיצד להגדיר את המעשה והעושה בטעות השוגג והמתעסק, נעמיד את הדבר כחקירה מה חידשה תורה בחילוק בין השוגג והמזיד, ומה הוסיפה עוד תורה בחילוק של המתעסק מהשוגג.

האם כל החילוק לא נאמר אלא בחלק של 'למה' המעשה נעשה, ששם המעשה ותואר העושה עומדים במקומם כפי עיקר תבנית המעשה במזיד, וחילוקי העונש והכפרה נאמרו רק על פי החילוק מה היא 'סיבת' המעשה 'ולמה' הוא נעשה.

או דילמא גם בשינויים הללו שהסיבה שהמעשה נעשה זה מחמת טעות בדין או במציאות, גם בזה רואה תורה סיבה לשנות מחמת כך את שם המעשה או את הגדרת גברא של העושה (או את שניהם), שאינו דומה שם המעשה ושם העושה כאשר הדבר נעשה בטעות לשם המעשה או שם העושה כאשר המעשה נעשה במזיד.

ונראה כי המשכיל יבין שהסברא הפשוטה נותנת לחלק. א. בין שגגת הדין ובין שגגת המתעסק. ב. בשגגת מתעסק גופא לחלק בין החלק של חלות שם 'העושה' ובין החלק של חלות שם 'המעשה'.

החילוק בין שגגת הדין ובין שגגת המתעסק זה ששגגת הדין אינה גורמת שינוי אלא בחלק של 'למה' המעשה נעשה, אבל אין כל שינוי לא בשם המעשה ולא בתואר גברא של העושה. ואילו העושה בשגגת מתעסק - שהיא טעות בפרטי המעשה יש בזה שינוי גם בחלות שם המתחדשת על ידה. - וכמו שנבאר בע"ה.

וכאן נמצא החילוק השני המחלק בשינוי החלות הנולד על ידי שגגת המתעסק, שבחלק של 'שם המעשה' - שגגת המתעסק אינה משנה כלום, אבל בחלק של 'שם העושה', בזה כן יש שינוי מחמת שגגת המתעסק.

ונפרש את הדברים. בחלק הראשון שאנו נוקטים דשגגה בדין אינה גורמת שינוי בחלות שם המעשה והעושה, הסברא היא שהטעות בדין אינה מתייחסת 'לבנין המעשה' כלל, אלא אך ורק 'לסיבת העשיה', לכך אין בדבר סיבה נכונה לגרום כל שינוי בתחומי 'השם' לא בחלק של שם המעשה ולא בחלק של שם העושה.

לעומת כן שגגת המתעסק - הנובעת מטעות בבנין המעשה, היא גורמת לכך שנראה במעשה יצירה שנולדה מטעות בחלק של 'מה' נעשה, ולא מטעות רק בחלק של 'למה' נעשה, וכל מקום שהעושה השתבש בחלק של 'מה' הוא עושה, יש לראות בכך סיבה לבחון ולעיין 'מה' הגדרת המעשה ושמנו, ומה הגדרת העושה ושמנו.

ומכאן נוסף ונעמיק לבאר את החילוק שקבענו בתוך שגגת המתעסק, שיפה משפט שגגה זו להחליף את שם העושה אך לא להחליף את שם המעשה, דשם המעשה נשאר קבוע כעיקר תבנית צורתו, ואילו שם העושה לא נתפס בו ואף על פי שהיתה 'קצירה' לא נעשה בה הגברא 'קוצר'.

הרב אליעזר הכהן בן פורת

ולהבין בזה בהירות נעמיד מה קורה בדבר שאינו מתכוין - שהוא גורם הן להחליף את שם המעשה והן להחליף את שם העושה. ומתוך כך נשכיל ונבין מה חסר בשגגת המתעסק דמה”ט אין בו מספיק אלא להחליף את שם העושה ולא את שם המעשה.

מעשה שדינו ‘אינו מתכוין’ הוא מעשה שנעשה בידיעה ברורה הבאה להחליף את תואר המעשה מעיקר צורתו - לשנותו לעמוד לתכלית רצונו. שהגורר ספסל ועלול לעשות חריץ ומחליט בדעתו שהוא עושה רק את החלק של ‘העתקת ספסל’. או בדומה המנסך ע”ג מערכה ויודע שעלול לכבות ומחליט בדעתו שהוא רק מנסך, הכרעת דעתו היודעת היא ‘קובעת’ את שם המעשה מדעת - על אותו החלק המרוצה לו, ומאידך היא ‘מוחקת’ את החלק של תואר המעשה שאינו מרוצה לו, וזאת כי הסברא נותנת שכל מעשה שיש בו כמה חלקים, האדם שליט על יציר כפיו לקבוע את תוכן מעשיו.

אמנם כל זה דוקא בדברים הנעשים בידיעה ברורה, שבהם נכון הוא שהדעת תקבע מה נעשה אחר שהדעת באה כמחליטה. אבל כאשר אנו עומדים בדברים הנעשים בשגגה כל אחד מבין שהכרע הדעת הטועה פחותה בדרגה.

ומידת הטעות כבר ידועה, ‘שעקירה’ בטעות אינה עקירה, אבל מאידך גיסא אונס לאו כמאן דעביד. והיינו שמחמת הטעות לא נעקר ונשנה תואר הקבוע בעיקר דפוס הצורה. אבל מאידך גם טעות תגרום עיכוב על כל התחדשות, שכל חלק הצריך התחדשות בחיוב בשביל לחול, הוא לא יחול גם כאשר טעות היא זו שמעכבת את חלותו. וכבר הארכנו דוגמת זה בסימן - אינו מתכוין ערוך פרה והכשר זרעים סק”ה.

ובזה נבין את החילוק בשינוי החלות שם בשגגת מתעסק בין ‘שם המעשה’ שאינו משתנה ובין ‘שם העושה’ שהוא כן משתנה. דאחר שבשגגת מתעסק העושה שוגג בקביעת תואר המעשה, אין דעתו מועילה ‘לעקור’ את שם המעשה כפי שראוי לו על פי צורתו. משא”כ בחלק של שם העושה, שם אדרבה הדעת נצרכת לקביעת תואר הגברא, שהמעשה בדעת הוא משתתף בהתחדשות חלות שם העושה, ולכך כל שאינו קוצר לדעת לא יחול עליו שם ‘קוצר’ אע”פ שהוא עשה מעשה ‘קצירה’ ולכך אינו צריך כפרה.

חידוש סברת הפטור זה רק מילפותא

אמנם זאת עלינו להזכיר דאע”פ שביארנו את ההלכה יפה בסברא, מ”מ סברא זו היא עולה רק מחמת הכרח המקרא. שרק מאחר שחידשה לנו תורה שישנם כמה דרגות בשגגה אשר חלקם זוקקים כפרה וחלקם פטורים מן הכפרה, כאן באה הסברא לחלק בין המקרים ולומר לך כיצד להבין מה השוגג הצריך כפרה ומה השוגג הפטור מכפרה, דכאשר אנו רואים שבשגגת הדין שיש בה גם ‘שם מעשה’ וגם ‘שם עושה’, ולעומת זאת בשגגת המתעסק ‘שם המעשה’ קיים, אך ‘שם העושה’ נעלם, בזה אנו מבינים לחלק בין המקרים ולומר שכאשר חייבה תורה כפרה היא חייבה זאת על המקרה העומד בשם ‘מעשה עבירה’ ומוליד גברא בעל שם ‘עשה’ עבירה, ואילו המקרה שאותו התכוונה תורה למעט הוא המקרה היותר רחוק - שזה המקרה שלכה”פ הגברא לא נתפס על ידו בשם ‘עושה’ עבירה.

וא”ת והרי לר”ש משפטי תורה באו להפריש מחלות שם ‘עושה’, וכאשר עולה מיסוד שיטתו בפטור ‘אינו מתכוין’, וא”כ מה איכפת לן שאצל מתעסק ‘שם המעשה’ עדיין קיים, מ”מ יש לו ליפטר מסברא לחוד גם בלי ילפותא מחמת שאין בו שם ‘עושה’ ולא הזהירה תורה אלא למנוע חלות שם ‘עושה’.

תריץ דלולי קרא הו”א דעצם הווית ‘שם מעשה’ על המעשה זה חוזר וקובע על הגברא ‘שם עושה’, דזיקת העושה למעשה היא שיעור המספיק להתפיס את שם המעשה על הגברא. ועל זה קמ”ל קרא ללמוד וללמד כי שיעור השייכות הנוצרת על ידי זיקה זו עדיין רחוקה היא ואין בה מספיק בשביל לקבוע את שם המעשה על העושה, ובמידת שייכות כזו עדיין המעשה בשמו והעושה לבדו ללא חלות שם ‘עושה’ בו.

הרב אליעזר הכהן בן פורת

תירוץ ארבע מהקושיית שפתחנו בהם – על פי היסוד הנזכר

ו) כאשר באנו למידה המוחזקת בידינו נראה כיצד התיישבו כמעט כל הקושיית שפתחנו בהם. א. התבררה הסברא המעדיפה לפטור את שגגת המתעסק יותר משגגת הדין. דבשגגת מתעסק פרח שם 'עושה' מהגברא, וזו ודאי סברת פטור.

ב - ג. מה שהיתר אינו מתכוין עדיף על מתעסק כבר ברור מאוד, דבאינו מתכוין נמחק גם 'שם המעשה' וגם 'שם העושה', משא"כ במתעסק 'שם המעשה' עומד במקומו והטעות גורמת רק להעדר 'שם העושה'.

וזה הטעם שאינו מתכוין מותר מהסברא הצרופה - לדעת ר"ש ואינו צריך ילפותא - אע"פ שפטור מתעסק אינו אלא מילפותא. דכיון שבאינו מתכוין דעת העושה מוחקת את שם המעשה, ממילא כבר לא חל שם עושה, שהרי אם אין שם מעשה כיצד יחול שם עושה ונמצא המעשה מסברא לחוד עומד בלא שם עושה, לכך הסברא לחוד היא זו הפוטרת. משא"כ במתעסק ששם המעשה קיים, בזה לולי ילפותא הסברא הפשוטה היתה רואה מספיק בזה בשביל להחיל גם שם עושה, ולכך רק הילפותא היא זו שלימדה לומר לך דשם העושה לא מתחדש לחול, וזה הפוטר המחודש בילפותא.

ה. הקושיא החמישית שתמהנו מה סברת 'נהנה' גורמת חיוב. אף היא מיושבת יפה. דכאשר למדנו שהמתיר שבמתעסק זה העדר שם גברא כעושה, נבין דאכן סברא גדולה היא שהנאת אכילה והנאת בעילה שניהם הם דבר הראוי לקבוע את הגברא בשם 'עושה' על המעשה מחמת עיקר המעשה גם שלא לדעת, דמעשה אכילה ומעשה בעילה מעמיד את האדם בתואר 'אוכל' 'ובועל' מחמת עצם העשיה ולא מחמת הכרעת דעתו לעשות זאת.¹¹ [וזה מה שמונח בדברי הגמרא בב"ק ל"ב ע"א ובתוס' שם, דחשיבא האשה 'הנפשות העושות' כיון דרחמנא אחשביה להנאה כמעשה]. וממילא כאן הדעת שאינה מעוניינת בעשיה אלא בדבר אחר היא כדעת הבאה לעקור את שם הגברא כעושה, וזאת ידענו כי השגגה והטעות אינם מהווים כוח 'עקירת' שם, וממילא נשאר בשמו כפי העולה מעיקר צורתו, וצריך כפרה.¹²

רבי יהודה פוטר במתעסק מחמת שחרר ממנו 'שם עושה', ומחייב באינו מתכוין אע"פ שחרר בו גם 'שם מעשה' וגם 'שם עושה'

ז) נשאר לנו לעמוד על מה שהקשה הגרעק"א אם אנו נוקטים שאינו מתכוין זה דבר שיותר ראוי לפטור עליו מאשר המתעסק, מדוע רבי יהודה לא למד ק"ו ממה שפטרה תורה את המתעסק בכל התורה מעונש (ממיעוט דאשר חטא 'בה') ש"מ לפטור את האיניו מתכוין, [וכשם שהוא למד לדעת תוס' לפטור 'אינו מתכוין בשבת' ממה שפטרה תורה 'מתעסק דשבת' מקרא דמלאכת מחשבת].

ולהקדים להבין נוסף ונעצים את קושיתו. דכאשר נתבונן בבנין ההלכות לאור היסודות שראינו עד עתה בענין מתעסק ובסימן - יסוד מחלוקת ר"י ור"ש, הלומד יראה כי גבהה קושיתו וגדלה מאוד, והיא עומדת כקושיא בעצם הבנין ולא רק ביחס לדברי תוס' שלמדו אינו מתכוין ממתעסק במלאכות שבת.

שהרי ביסוד מחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון למדנו כי סברת ר"ש היא שדיני תורה באו להפריש את האדם שלא יחול עליו 'שם גברא' של 'עושה' על העבירה, שאין האיסור בא למנוע את 'כיבוי אש המערכה' אלא האיסור בא למנוע את האדם שלא יעמוד בתואר 'מכבה את אש המערכה'.

¹¹ ובזה יבואר נכון מה שהקשה הגרעק"א (פסחים מערכה ה' סק"ה) כיצד מכונה האוכל איסור 'נהנה', והרי בחיובי תשלומין של 'נהנה' מי שאכל איסור תורה בשוגג פטור מתשלומין שאין זו הנאה לו דנפשו קצה בו. ועיין ברכ"ש כתובות י"א סק"ב.

¹² ויותר מכך פירשו חלק מהראשונים, שבנהנה אפילו פטור 'אינו מתכוין' לא יועיל (עיין לעיל הערה -). אך אכ"מ.

הרב אליעזר הכהן בן פורת

ורבי יהודה סבר דמצות התורה באו להפריש את האדם מעצמו של מעשה, ולכך בין אם יש בו 'שם מעשה' ובין אם אין בו 'שם מעשה', בין אם חל על ידו 'שם עושה' ובין אם לא חל על ידו 'שם עושה', לעולם איסורו כדקאי קאי, דכיון שהמעשה זה עצמו של תבנית המעשה גם בלי שמות כלל, לכך כל העושה 'תבנית מעשה' צריך כפרה

ואחר שזה יסוד השיטה לרבי יהודה בסוגיית אינו מתכוין, כאשר נתבונן במה שביארנו את הילפותא שלימדה תורה לפטור את המתעסק, נמצא שמחודש בילפותא זו כנגד סברת רבי יהודה, דבילפותא זו גילתה תורה שקפידת העוון זה על החלק של 'שינוי השם' המתחדש על ידו ולא רק על עצמו של מעשה. דכיון שאמרה תורה שלא יבא חיוב כפרה אלא על מי שנתפס בשם 'עושה', ש"מ שעצמו של עוון שעליו נתבעים הוא חלות 'שם עושה'.

וכיון שגם רבי יהודה מודה לילפותא הפוטרת מתעסק מקרא דאשר חטא בה, ופטורו הוא מחמת שהמתעסק גרם שלא יעמוד הגברא בשם 'עושה', מעתה תימה מדוע לא חזר ולמד מכאן ק"ו לפטור את העושה באינו מתכוין בכל התורה, שאם העושה ונאבד ממנו רק 'שם עושה' כבר אינו צריך כפרה, העושה ואין במעשיו לא 'שם מעשה' ולא 'שם עושה' ודאי שאינו צריך כפרה. ומ"ט מחייב רבי יהודה באינו מתכוין.

רבי יהודה מחלק בין תביעת הדין 'בשוגג' 'בשבת', ובין תביעת הדין 'כמוזד' 'זבשאר איסורי תורה'

ונראה שמתוך תוספת זו שהוספנו על הקושיא יש לנו להבין שרבי יהודה ראה חילוק בין תביעת הדין במעשה השוגג ובין תביעת הדין במעשה המזיד. דכל המחודש בתורה בפרשת מתעסק הוא שתביעת האדם על 'עוון השגגה' זה רק כאשר הדבר מחיל על הגברא חלות 'שם עושה', שרק כלפי תביעה זו על השוגג לימדה תורה שאין היא תובעת כפרה על עצמו של מעשה לחוד - אם אין הוא פועל חלות שם גברא כעושה.

אבל בתביעת תורה על עשיית המזיד, בזה עדיין מקיים רבי יהודה את הדין על עיקר שהתורה באה להפריש ולהעניש על עצמו של מעשה גם אם אין בו חלות שם כלל. ולכך העושה באינו מתכוין - שהיא עשייה במזיד אלא שיש בה קביעות שם שונה על ידי העושה, בה החיוב במקומו עומד ואין פטור המתעסק מהווה סיבה לשנות את הדין.¹³

ומינה גופא נחזור לקושיית הגרעק"א על דברי תוס' ונמצא שגם היא מיושבת. דסברת תוס' שלגבי שבת כן למד רבי יהודה

¹³ ועל פי זה יעלה שכל העושה בשגגת הדין והוא אינו מתכוין, כגון המנסך ע"ג מערכה - ואינו מתכוין לכבות, והיה שוגג בדין - שלא ידע את האיסור לכבות אש המערכה. בזה מודה רבי יהודה שאין דינו כעיקר עבירה זו בשגגה (כלפי שמיא, דבלא"ה אין בו עונש ידוע על השוגג). דבשגגה מודה ר"י שהתביעה היא על השם עושה שנקבע על הגברא, ובשוגג זה אע"פ שמצד השגגה הוא נקרא 'עושה' שהרי אין לו אלא את שגגת הדין, מ"מ מצד אחר הסתלק ממנו שם 'עושה', שהרי אינו מתכוין, וכל שאינו מתכוין ודאי שאין לו שם עושה.

ומה שאמרו בגמרא בכריתות (כ' ע"ב) שהחיתה בגחלים בשבת בשוגג, לר"ש חייב אחת ולר"י חייב שתיים, וא"כ כתוב כאן שיש חיוב חטאת לר"י בדבר שאינו מתכוין, ש"מ שאף השוגג חייב באינו מתכוין אע"פ שאין בו לא שם מעשה ולא שם עושה.

זה יתבאר יפה עפ"ד הראשונים. תוס' (שם בכריתות, וביומא ל"ד, שבת מ"א, ובעו"מ) פירשו את דברי הגמרא שהחיוב מחמת שהוא פס"ר, ובפס"ר אינו מתכוין כמתכוין דמי. ומה שפטר ר"ש מטעם אחר הוא, שהיה ר"ש פוטר כל מלאכה שאינה צריכה לגופה. ותוס' ישנים ביומא שם הביא פירוש נוסף דחייב זה הנזכר בגמרא הוא חיוב דרבנן ובאמת אין בו חיוב קרבן.

ועיין בדברי הרמב"ן (שבת ע"ה ע"א) בענין פציעת חילוון לרבי יהודה, שהעמיד את השיטה לרבי יהודה בגוונא שאינו פס"ר על נטילת נשמה. ועל זה תמה מדוע לרבי יהודה לא יתחייב חטאת גם על החלק של נטילת נשמה. ותירץ דגם לרבי יהודה דינו כמתעסק משום שהדבר קשה לו ולא נעשית מחשבתו. ונראה שמונח בדבריו מה שביארנו.

לפטור אינו מתכוין מהדין המסוים של 'מתעסק דמלאכת מחשבת' אע"פ שבכל התורה לא למד אינו מתכוין משגגת מתעסק.

דפירושו שמתעסק דמלאכת מחשבת אינו נפטר מחמת חלק השגגה שבו, אלא מחמת החידוש המיוחד שבמלאכת שבת אין אנו רואים ביטול שבייתה אלא על ידי חלות שם 'בעל מלאכה' על הגברא, וכאשר הארכנו בסימן - מחשבת. וכיון שהנקודה הפוטרת מתעסק דשבת אינה תלויה בשגגה, ממילא שוב אין מניעה ללמוד בק"ו ממתעסק לאינו מתכוין שאם מתעסק פטור בשבת מחמת שאינו נושא בתואר גברא של 'בעל מלאכה' על המעשה, כ"ש שאינו מתכוין פטור במלאכת שבת, שבו גם חסר שם 'בעל מלאכה' וגם חסר בשם 'מעשה מלאכה', ואין לזה דמיון לכל התורה שמתעסק פטור בה ואינו מתכוין חייב בה.